

***Одінцова Софія Миколаївна (1876–1960):
штрихи до біографії музейника, археолога
та пам'яткоохоронця (київський період життя)***

М. О. Принь

У статі простежено життєвий та науковий шлях української музейниці, археолога та пам'яткоохоронця Одінцової Софії Миколаївни. На основі архівних та опублікованих джерел простежено і висвітлено основні етапи життєвого та трудового шляху С. М. Одінцової: роки навчання та роботи: в Ізюмському окружному та Святогірському музеях, Інституті археології АН УРСР.

Ключові слова: *Ізюмський окружний музей, Одінцова С. М., Сібільов М. В., Інститут археології АН УРСР, експедиція.*

Відомі науковці та подвижники музейної та пам'яткоохоронної справи першої половини ХХ ст. привертають увагу дослідників, їх біографії та дослідницька діяльність стають темою наукових робіт. Однак, дослідники історії музейництва та пам'яткоохоронної справи в Україні практично не звертають увагу на особистості, які, починаючи з 20-х рр. ХХ ст., волею долі долучилися до розбудови музеїв та стояли у витоків пам'яткоохоронної роботи.

Стаття продовжує тему біографічних досліджень музейних працівників, які долучилися до процесів становлення та розвитку музейної справи та пам'яткоохоронної роботи і присвячена висвітленню основних віх життєвого та наукового шляхів українського музейника, археолога та пам'яткоохоронця Софії Миколаївни Одінцової в її київський повоєнний період життя. Діяльність С. М. Одінцової в період з 1920 до 1941 рр. привертала увагу дослідників через призму діяльності її чоловіка археолога М. В. Сібільова [20; 22], але її особистість та діяльність на пам'яткоохоронній ниві так і не стала темою спеціальної наукової розвідки.

Софія Миколаївна Одінцова (Одинцова, Сібільова-Одінцова) народилася 6 (19) серпня 1876 р. у м. Тамбові, Російської імперії, в родині чиновника – секретаря Тамбовського окружного суду. Мати була домогосподаркою у родині з семи чоловік.

З 1885 до 1900 р. С. М. Одінцова навчалася в Тамбовській жіночій гімназії. У 1900 р., у зв'язку з новим призначенням батька на посаду міського судді, переїздить до м. Грайворона, Курської губернії Російської імперії. У самому Грайвороні умов для подальшого навчання не було, тому для продовження освіти батьки С. М. Одінцової, які мали обмежений дохід – тільки жалування батька, направили доньку на навчання до Харківського жіночого єпархіального училища. Софія Миколаївна успішно закінчила навчальний заклад у 1894 р. за спеціалізацією «вчитель з правом викладання в середньому навчальному закладі». З 9 березня 1896 до 18 грудня 1911 р. вона працювала вчителькою у Грайворонській жіночій гімназії.

У віці 35 років С. М. Одінцова переїздить до м. Ізюма Харківської губернії, де оселяється та працює приватно вчителькою музики до 1920 р. У вільний від занять час допомагала чоловіку М. В. Сібільову в науковій роботі, читала книжки, писала під диктовку статті [1, арк. 11–12].

За спогадами Олександра Ольшанського: «... В Курской казенной палате служил надворный советник Николай Викентьевич Сибилев, примерно равный подполковнику по воинскому званию. Вышел на пенсию по зрению, прочитал в одном охотничьем журнале, что в [реке Северском] Донце в районе Изюма водится редкий серебрястый карась. А надворный советник был заядлым рыбаком и задумал поудить этого загадочного карася. Приехал в Изюм, да так влюбился в его природу, что остался в нем и пригласил туда же свою зазную учительницу Софью Одицову...» [23].

Зі встановленням радянської влади в м. Ізюмі керівництвом міста 14 січня 1920 р. було прийнято рішення про створення в місті Ізюмського краєзнавчого музею. Очолив цей музей Микола Вікентійович Сібільов. Допомогала йому в цьому С. М. Одінцова, яка стає одним із фундаторів Ізюмського краєзнавчого музею, де працювала спочатку лаборантом, а потім – завідувачем відділу етнографії до 1 квітня 1934 р.

На прохання директора Святогірського будинку відпочинку, що у м. Святогірську Слов'янського району, Сталінської області (нині – м. Святогірськ Донецької області), М. В. Сібільовим був створений Святогірський краєзнавчий музей, а директором музею призначено С. М. Одінцову. З 1934 до 15 березня 1943 р. вона працювала на посадах директора та згодом хранителя Святогірського краєзнавчого музею [1, арк. 11–12]. В цей період вона спільно з М. В. Сібільовим активно проводили археологічні розвідки середньою течією Сіверського Дінця.

У період Другої світової війни С. М. Одінцова та М. В. Сібільов доклали багато зусиль для евакуації музейних експонатів, зокрема археологічних колекцій зі Святогірського та Ізюмського краєзнавчих музеїв. Спроба евакуації в 1942 р. була невдалою, подружжя було вимушено повернутися до Ізюму. Але наміру евакуювати музейні колекції вони не полишили. Частина археологічного матеріалу була закопана, а частину експонатів пограбованих Ізюмського та Святогірського музеїв на початку 1943 р. С. М. Одінцовій та М. В. Сібільову вдалося евакуювати в м. Уфу (Башкірська РСР), де знаходились в евакуації наукові інститути української Академії наук. Після перевезення в Україну врятовані музейні предмети були розподілені між чотирма установами: Ізюмським краєзнавчим, Харківським історичним, Сталінським історичним обласним музеями та Інститутом археології.

Під час перебування в м. Уфі невтомна дослідниця брала участь у невеликих археологічних розвідках на околицях міста. А після смерті чоловіка 18.08.1943 р. Софію Миколаївну прийняли на посаду молодшого наукового співробітника Інституту археології АН УРСР (далі – Інститут археології).

Після повернення Інституту археології з евакуації до Києва, за великими зусиллями Л. М. Славіна, колектив відновив роботу. Станом на 1944 р. весь штат інституту складався з 13 працівників, 12 наукових та

одного технічного, під керівництвом директора Л. М. Славіна. До першого повоєнного складу Інституту археології ввійшли: Д. І. Бліфельд, В. К. Гончаров, Л. Д. Дмитров, Є. О. Дзбановський, С. М. Кузнецова, О. Ф. Лагодовська, Є. В. Махно, О. Ф. Покровська, І. М. Самойловський, С. М. Сібільова-Одінцова, Л. С. Шиліна. У повоєнний час існувала велика недостача спеціалістів археологів, тому кожен працівник був на вагу золота, а плідна праця С. М. Одінцової на ниві музейної праці та археологічних досліджень була відзначена державними нагородами: медалями «За трудову доблесть» (1944) та «За доблесну працю під час Вітчизняної війни». В Києві С. М. Одінцова мешкала в гуртожитку за адресою бульвар Шевченка, 14 [1].

У 1945 р. штат Інституту археології розширився до 20 посад, з'явилася посада вченого секретаря, яку обійняв М. Я. Рудинський, три відділи: відділ археології первісного суспільства, відділ археології скіфо-сарматських племен та античних міст та відділ археології слов'янських племен [4]. Одінцова С. М. продовжувала працювати у відділі археології первісного суспільства на посаді молодшого наукового співробітника.

В Інституті археології у повоєнний час розроблялася загальна наукова тема «Підсумки історико-археологічного вивчення України», в розробці якої брала участь і С. М. Одінцова. Використовуючи напрацювання М. В. Сібільова, вона складала картотеку пам'яток археології для подальшого картографування цієї інформації на мапі. Вона була залучена до складання бібліографічних карток для бібліографічного каталогу та брала активну участь у камеральній обробці археологічного матеріалу [6, арк. 12]. Також Софія Миколаївна проводила велику роботу з впорядкування та систематизації фотодокументів інституту довоєнного періоду та в 1954 р. закінчила первинну систематизацію особового фонду М. В. Сібільова [13, арк. 5; 10, арк. 21].

Крім того С. М. Одінцова проводила велику популяризаційну роботу, висвітлюючи в місцевій пресі значення археологічної спадщини та історичних пам'яток, а також минуле Донецького краю.

У рамках повоєнного відновлення практичної археологічної діяльності в країні Інститутом археології докладалися зусилля для організації та проведення невеликих короткочасних розвідувальних експедицій. Яскравим прикладом такої роботи є організація і проведення С. М. Одінцовою у 1945 р. першої експедиції. Метою

експедиції став пошук захованої під час окупації в 1943 р. археологічної колекції Ізюмського та Святогірського краєзнавчих музеїв, а також проведення натурного обстеження вже відомих пам'яток археології – стоянок та городищ по р. Сіверський Донець на території Ізюмського району Харківської області та Краснолиманського й Слов'янського районів Донецької.

У 1945 р. в археологічні експедиції С. М. Одінцова виїжджала двічі – у травні-липні та у вересні. Перша експедиція була присвячена переважно роботі в Ізюмському музеї, якому С. М. Одінцова надала практичну допомогу в розборі і систематизації як археологічних, так і інших музейних експонатів.

Під час експедиції С. М. Одінцовій вдалося віднайти частину музейного археологічного матеріалу прихованого в ямі під час бойових дій. Частина матеріалу була упакована та відправлена одразу до Інституту археології, друга – восени. А матеріали, що не вдалося відправити через брак ящиків для перевезення, були приховані в тій же ямі.

Також, незважаючи на несприятливу погоду, Софії Миколаївні вдалося дослідити городище, 39 стоянок, серед яких Петровські стоянки, Дробишевські мікролітичні стоянки та могильник, відкрити одну нову стоянку біля хутору Велика Хайлівка. Обстеження показали, що велика кількість археологічних об'єктів значно постраждали під час бойових дій Другої світової війни, були пошкоджені вирвами від снарядів, окопами, бліндажами тощо.

Друга частина експедиції з обстеження регіону була присвячена дослідженню Ізюмської, Банно-Тать'янівської групи стоянок (Ярємівська, Студенська та ін.), городищ Тать'янівське, Сидорівське та ін. Ці обстеження С. М. Одінцова проводила разом з Зоєю Миколаївною Сібільовою, донькою М. В. Сібільова, яка на той час мешкала у м. Харкові та працювала вчителькою у середній школі № 61, та Таїсією Василівною Молчановою, колишньою співробітницею Святогірського краєзнавчого музею, вчителькою Баннівської школи, які були запрошені до участі в експедиції директором Інституту археології Л. М. Славніним. Обстеження археологічних пам'яток виявило знов таки значні пошкодження археологічних об'єктів в результаті бойових дій. Наприклад, на території 2-ї Студенської стоянки були знайдені вирви, в яких ще лежали міни [2; 3].

З 16 до 26 липня 1948 р. С. М. Одінцова здійснила археологічну розвідку по р. Сіверський Донець на території Харківської області.

Метою експедиції було дослідити стан Ізюмських стоянок, які були раніше виявлені М. В. Сібільовим та зібрати на їх території підйомний матеріал. В експедиції також приймала участь співробітниця Державного республіканського історичного музею Т. Г. Мовша. Під час десятиденної експедиції були досліджені 16 стоянок та зібраний археологічний матеріал [17].

Того ж року разом з О. Г. Харченко С. М. Одінцева провела археологічну розвідку по річкам Дніпру та Десні, в районі с. Старосілля. Був обстежений лівий берег Дніпра від гирла Десни до с. Старосілля та правий берег Десни від її гирла до с. Нижча Дубечня Київської обл. Розмістилися дослідниці на базі експедиції Інституту ботаніки АН УРСР. Одінцева С. М. та О. Г. Харченко проводили археологічні розвідки в районі сіл Старосілля, Хотянівка, Новосілки, Нижча Дубечня та ін., дослідивши 20 пунктів та зібравши більш ніж 800 одиниць підйомного матеріалу, переважно кераміки [16].

Але основну частину експедиційної роботи Софія Миколаївна проводила в складі експедицій під керівництвом співробітників інституту, виконуючи завдання з шифрування та описування археологічного матеріалу. У 1946 р. протягом двох місяців брала участь в археологічній експедиції М. К. Каргера на території м. Києва, у 1949 р. – в двох експедиціях. [5, арк. 2; 7 арк. 29–30]. У 1950 р. у складі Середньодонецької експедиції під керівництвом І. Ф. Левицького брала участь в обстеженні 82 пунктів та археологічних розкопках однієї стоянки [8, арк. 13–14].

Протягом польових сезонів 1952–1955 рр. Михайлівський загін Нікопольсько-Гаврилівської експедиції під керівництвом О. Ф. Лагодовської проводив дослідження поселення епохи бронзи біля с. Михайлівки Нововоронцовського району Херсонської області. Досліджувалась територія, яка підпадала під підтоплення при будівництві Каховського водосховища [11; 18]. Одінцева С. М. брала участь в цих роботах, виконуючи камеральну роботу – шифрування, описування та пакування знайденого археологічного матеріалу, проводячи в «полі» по два – три місяці [9, арк. 15–15 зв.; 10, арк. 20–21; 12, арк. 18–18 зв.].

У 1957 р. С. М. Одінцева протягом двох місяців працювала на території Сталінської (Донецької) та Харківської областей у складі Північно-Донецької археологічної експедиції Інституту археології під керівництвом Д. Я. Телегіна, що досліджувала територію будівництва каналу Сіверський Донець – Донбас [19].

У зв'язку з підвищенням вимог до фахової освіти наукових співробітників АН УРСР та при проведенні атестації наукових співробітників Інституту археології у 1954 р. постало питання про переведення С. М. Одінцової з наукової посади на посаду лаборанта. Незважаючи на те, що директор інституту І. Г. Шовкопляс надав високу оцінку музейній, археологічній та науково-організаційній роботі С. М. Одінцової, відсутність в неї профільної фахової освіти та вік 78 років, спонукало все ж таки переведення її на посаду лаборанта. Вчений секретар Інституту археології М. Я. Рудинський та завідувач відділу первісної археології А. В. Добровольський високо цінили професійні здібності С. М. Одінцової, як археолога-польовика. І тому, в період наукової атестації працівників інституту, клопотали перед комісією про збереження в інституті Софії Миколаївни на науковій посаді, на якій вона й продовжувала працювати аж до 1958 р. [1, арк. 15, 17, 21]

Але все ж, зважаючи на поважний вік, 82 роки, відсутність фахової вищої освіти та все зростаючі вимоги до претендентів для займання посад наукових співробітників у системі АН УРСР, з 10 вересня 1958 р. Софія Миколаївна була переведена на посаду старшого лаборанта відділу первісної археології, що дало їй змогу й надалі займатися улюбленою справою – археологією [14, арк. 130].

Поважний вік 83 р. давався взнаки, працювати ставало дедалі важче, і в січні 1960 р. С. М. Одінцова написала заяву на ім'я директора інституту С. М. Бібікова на звільнення у зв'язку з виходом на пенсію. Прохання було схвалено, а в наказі про звільнення «...за довгорічну сумлінну роботу і відмінне ставлення до своїх обов'язків...» їй було оголошено подяку [15, арк. 10]. Софія Миколаївна Одінцова пішла з життя 8 жовтня 1960 р. у віці 84 років [21], присвятивши своїй улюбленій музейній справі та археологічним дослідженням 40 років свого життя. Беручи участь у створенні та роботі Ізюмського та Святогірського краєзнавчих музеїв в 1920-х – 1930-х рр., С. М. Одінцова зробила вагомий внесок в розбудову музейної мережі України та зарекомендувала себе як професійний музейник. Ввійшовши до першого повоєнного складу Інституту археології, на основі якого з попелу було відроджено нову плеяду археологів, залишила помітний слід як археолог-польовик. Проведене дослідження життєвого шляху та діяльності цієї непересічної жінки доповнює знання з історії українського музейництва та історії археології.

Примітки

Висловлюю подяку А. Яненко, Д. Черкаській, І. Цеунову за допомогу в підготовці статті.

Сібільов Микола Вікентійович (9 лютого 1873 р. м. Глухів, Сумської області 1873 – 15 серпня 1943 м. Уфа) – надвірний радник, археолог, подвижник музейної справи, засновник та перший директор Ізюмського краєзнавчого музею (1920–1941), науковий співробітник Інституту суспільних наук (1941–1942), старший науковий співробітник Інституту історії та археології АН УРСР (1943). Навчався в Путівлівській гімназії, яку не закінчив через смерть батьків. Після закінчення вищого навчального училища працював писарем в училищі, потім – в казначействі. Згодом дослужився до чину надвірного радника. На дозвіллі багато читав та рибалив.

1. НА ІА НАНУ, поточний архів відділу кадрів. Особова справа Одінцової С. М., 21 арк.
2. НА ІА НАНУ, ф. 5, оп. 1 спр. 99, 6 арк.
3. НА ІА НАНУ, ф. діловодний, оп. 1, спр. 23, 17 арк.
4. НА ІА НАНУ, ф. діловодний, оп. 1, спр. 28, 3 арк.
5. НА ІА НАНУ, ф. діловодний, оп. 1, спр. 39, 7 арк.
6. НА ІА НАНУ, ф. діловодний, оп. 1, спр. 52, 16 арк.
7. НА ІА НАНУ, ф. діловодний, оп. 1, спр. 85, 55 арк.
8. НА ІА НАНУ, ф. діловодний, оп. 1, спр. 105, 17 арк.
9. НА ІА НАНУ, ф. діловодний, оп. 1, спр. 174, 17 арк.
10. НА ІА НАНУ, ф. діловодний, оп. 1, спр. 229, 25 арк.
11. НА ІА НАНУ, ф. діловодний, оп. 1, спр. 230, 2 арк.
12. НА ІА НАНУ, ф. діловодний, оп. 1, спр. 254, 18 арк.
13. НА ІА НАНУ, ф. діловодний, оп. 1, спр. 275, 13 арк.
14. НА ІА НАНУ, ф. діловодний, оп. 1, спр. 323, 201 арк.
15. НА ІА НАНУ, ф. діловодний, оп. 1, спр. 396, 216 арк.
16. НА ІА НАНУ, ф. експедицій, спр. 1948/ 8-а Одінцова С. Н., Харченко (Шапошникова) О. Г. «Отчет о командировке в район Староселья 11–21 июня 1948 г.» 08.10.1948 г., 2 с.
17. НА ІА НАНУ, ф. експедицій, спр. 1948/16, Одінцова С. Н., «Отчет о разведке по Донцу с 16 по 26/VII 1948 г.» 6 с.
18. НА ІА НАНУ, ф. експедицій, спр. 1955/1а Лагодовская Е. Ф., «Отчет о раскопках на Михайловском поселении в 1955 году» 39 с.

19. НА ІА НАНУ, ф. експедицій, спр. 1957/4”б”, Березовец Д. Т., “Отчет средневекового отряда Северо-Донецкой экспедиции за 1957 г.”, 23 с. + 16 таб.
20. Колесник А. В. Н. В. Сибилев и С. Н. Одінцова: грани одной судьбы / А. В. Колесник // Святогірський альманах. – Донецьк. – 2009. – С. 174–188.
21. Лист від Головного територіально управління юстиції в м. Києві від 05.09.2016 № 142/142/03.1-15. [Про надання інформації стосовно дати смерті Одінцової С. М.]
22. Овчаренко І. Скромність, чесність, мужність: [Про дослідників Святогорська та Ізюма археологів, краєзнавців Миколу Вікентійовича Сібільова та Софію Миколаївну Одінцову] // Донеччина. – 2006. – 9 квіт. (№ 25). – С. 5. – (Рідн. край).
23. Ольшанский А. Мемуары А.Ольшанского (часть 1) / А. Ольшанский [Електронний ресурс] Режим доступа: <http://www.olshanski.ru/memuaryi-aolshanskogo-chast-1/#more-119> Доступ – 30.08.2017.

Pryn M. Odintsova Sofia Mykolayivna (1876–1960): features of biography of museum worker, archaeologist and monument protection specialist (Kiev period of life). The article traced the life's path of Ukrainian museum worker, archaeologist and monuments protection specialist Odintsova Sofia Mykolayivna. On the basis of archival and published sources authors traced and highlighted the Odintsova's main stages of life and working life: years of study and work: the Izum Regional Museum and the Svyatogorsk Museum, the Institute of Archaeology of the Ukrainian SSR.

Keywords: Izum Regional Museum, Odintsova S. M., Sibilov M. V., the Institute of Archaeology of the Ukrainian SSR, expedition.

Прынь М. О. Одинцова Софья Николаевна (1876–1960): штрихи к биографии музейщика и археолога (киевский период жизни). В статье прослежен жизненный и научный путь украинской музейщицы, археолога Одинцовой Софьи Николаевны. На основе архивных и опубликованных источников прослежены и освещены основные этапы жизненного и трудового пути С. Н. Одинцовой: годы учебы и работы в Изюмском окружном и Святогорском музеях, Институте археологии АН УССР.

Ключевые слова: Изюмский окружной музей, Одинцова С. Н., Сибилев Н. В., Институт археологии АН УССР, экспедиция.

Одінцова С. М. під час досліджень Теплинського городища. 1938 р.

Колектив співробітниць Інституту археології.
Нижній ряд третя зліва Одінцова С. М. 1954 р.